

УДК 82
ББК83.3(0)9

САҲМИ ДАБИРОНИ ЭРОНӢ ДАР РУШДИ НОМАНИГОРИИ АРАБӢ **Шокиров Чамшед Валиевич**, н.и.филол.,
доценти кафедраи забонҳои хориҷии
ДДХБСТ (Тоҷикистон, Хуҷанд)

ВКЛАД ИРАНСКИХ ДАБИРОВ В РАЗВИТИЕ АРАБСКОГО ЭПИСТОЛЯРНОГО ЖАНРА **Шакиров Джамшед Валиевич**, к.филол.н.,
доцент кафедры иностранных языков
ТГУПБП (Таджикистан, Худжанд)

IRANIAN DABIER'S CONTRIBUTION INTO THE ARABIC EPISTOLARY GENRE DEVELOPMENT **Shakirov Jamshed Valievich**, candidate of
philological sciences, Associate Professor of
the department of foreign languages under
the TGULBP (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: Shokirovjamshed1985@gmail.com

Калидвожаҳо: девон, дабир ва оини дабири, Абдулхамиди Котиб, жанри номанигорӣ, Сосониён, қарнҳои нахустии ислом, таъсири адабиёти форсӣ ба адабиёти араб

Дар мақолаи мазкур муаллиф оид ба саҳми дабирони форснажод дар рушди номанигории адабиёти араб маълумот медиҳад. Муаллифи мақола дар асоси осори адабии тоисломии эронӣ ва осори муҳаққонии асри миёна ба натиҷае расидааст, ки пас аз ғалти араб бисёре аз осори тоисломии эронӣ ба адабиёти арабизабон ҷиҳтӣ шуданд. Дар мақола идомии суннатҳои номанигории тоисломии эрониро дар эҷодиёти дабирони форсу тоҷик, ки дар макотиб ва расоил истифода шудаанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Бояд қайд кард, ки гарчанде номаҳои дабирони эронӣ дар муҳити арабӣ иштиро шудаанд, аммо дар пайравӣ ба суннатҳои номанигории тоисломии эронӣ (пахлавӣ) таълиф гардидаанд. Муаллифи мақола ба бардоште расидааст, ки саҳми дабирони форснажод дар рушди ташаккули номанигорӣ ва инчунин саҳми онҳо дар пешрафти адабиёти арабизабони форсу тоҷик басо назаррас аст.

Ключевые слова: диван, дабир и традиции дабирства, Абдулхамид Катиб, эпистолярный жанр, Сасаниды, первые века ислама, влияние персидской литературы на арабскую

Раскрывается вклад иранских писателей в развитие арабской литературы. На основе иранских доисламских литературных сочинений и трудов средневековых исследователей определяется, что после завоевания Ирана арабами в арабоязычную литературу проникли многочисленные доисламские произведения. Выявлено продолжение традиций иранского доисламского эпистолярного жанра в творчестве арабоязычных персидско-таджикских дабиров. Подчеркивается, что, хотя послания иранских по происхождению дабиров сочинялись в арабской среде, они написаны в соответствии с традициями доисламского иранского (пехлевийского) эпистолярного жанра. Утверждается, что арабоязычные дабирь – иранцы по происхождению - внесли значительный вклад в развитие и становление арабского эпистолярного жанра и персидско-таджикской арабоязычной литературы.

Keywords: *divan, dabir and traditions of dabirship, Abdulhamid Katib, epistolary genre, Sassanids, the first centuries of Islam, the influence of Persian literature on Arabic one*

In his article the author discloses Iranian writers' contribution into the Arabic literature development. Proceeding from Iranian pre-Islamic literary productions and works belonging to the pen of medieval scholars the author of the article determines that after the conquest of Iran by Arabs numerous pre-Islamic literary productions penetrated into the literature written in Arabic. The continuation of the traditions of the Iranian pre-Islamic epistolary genre in Arabic-speaking Persian-Tajik dabirs' creations is revealed in the article. The author lays an emphasis upon the idea that although the messages of Iranian origin of dabirs were composed in the Arabian environment, they were written in accordance with the traditions of the pre-Islamic Iranian (Pahlavi) epistolary genre, on the whole. It is asserted that the Arabic-speaking dabirs - Iranians by their background- made a significant contribution into the development and establishment of the Arabic epistolary genre and Persian-Tajik literature written in Arabic as well.

Дар таърихи илму адаби Арабу Аҷам номанигорӣ аз суннатҳои маъмул буда, собиқай тӯлонӣ дорад. Ташаккул ва таҳаввули ин оин дар қаламрави Арабу Аҷам як ҷузъи ҷудонашавандаи адабиёти ин ду қавм буда, як пораи афкори гузаштагон дар ҳамин қолаб то имрӯз интиқол ёфтааст. Перомуни таърихи пайдоиш ва ташаккул ёфтани ин суннат олимони ватаниву хоричӣ ба монанди М.Баҳор, Ҳ.Хатибӣ, А.Кристинсен, Исо ал-Оқуб, М.Муҳаммадӣ, Х.Шарифов, Ю.Салимов, Н.Зоҳидов, М.Нарзиқул, Ҳ.Зоиров ва муҳаққиқони дигар изҳори назар кардаанд, ки хулосаҳои эшон дар шинохт ва омӯзиши ин оин заминаи муфиде фароҳам месозанд. Дар адабиётшиносии тоҷик роҷеъ ба таърих ва назарияи ин анъана муҳаққиқи тоҷик Мисбоҳиддини Нарзиқул пажӯҳише анҷом додааст, ки таҳқиқоти мазкур таърихи ташаккул ва назарияи номанигориро то замони Амир Хусрави Дехлавӣ дар бар мегирад (11).

Мавсуф назария, таърихи пайдоиш ва марҳалаҳои таҳаввулоти ин суннати адаби-ро ба риштаи таҳқиқи қашада, дар ин самт муваффақ гардида, ки масъалаи мавриди назарро бо истифода аз сарчашмаҳои марҷай ба таври дақиқ мавриди омӯзиш ва баррасии илмӣ қарор диҳад. Аз бардоштҳои илмии муҳаққиқи мазкур равшан мегардад, ки таъриху таҳаввули номанигорӣ дар таърихи адаби форсу тоҷик аз асрҳои қадим маншаъ гирифта, ҳамчун раванди маъмул ва эътирофгардидаи адабиёти ин қаламрав шинохта шудааст.

Дар робита ба ин мавзӯ мақолаҳои муҳаққиқ Ҳалимҷон Зоиров низ аз аҳамияти вижае бархурдоранд, ки таърихи ташаккул ва авзои ин анъанаро бо бурҳоноти қотей ва баррасии амиқи илмӣ фаро гирифтаанд, ки дар шинохти мароҳили густариш ва таҳаввулоти он заминаи муфиде фароҳам месозанд (5).

Тибқи ахбори муҳаққиқон оини нависандагӣ ва рисолату шеваи дабирӣ аз оғози таърих роиҷ буда, дар ҳар ҷомеаи аҳди қадим аҳли қалам мавриди эътирому эътироф қарор мегирифтаанд. Ба хусус дар замони фармонравоии Сосониён як қишри мӯхташами ҷомеаро дабирон ташкил дода, аҳли ҳуққом нисбат ба ин гурӯҳи ҷомеа ҳамеша дастгиру таъҷиб будаанд. Дар ин маврид аз андешаҳои арзишманди бархе аз олимони метавон мисол овард. Муҳаққиқи номвари адаби форсӣ А.Кристинсен дар китоби арзишманди хеш “Эрон дар замони Сосониён” чунин менигорад: «Эрониён аз дер боз ба муруоти зоҳир ва ороиши он (номаҳо-Ҷ.Ш.) аҳамияти зиёд меоданд.

Аҳкоми расмӣ ва номаҳои хусусӣ мебоист ҳамеша ба сабки маснӯъ ва мутаносиб навишта шавад. Дар ин номаҳо суҳанони бузургон ва насоеҳи ахлоқӣ ва пандҳои динӣ меомад ва мақому мартабаи нависандаи нома дар таъбири баён комилан риоят мешуд» (9, 82).

Ҳамин маъниро дар китоби Муҳаммади Муҳаммадӣ низ ба мушоҳида гирифта мумкин аст. Аз ҷумла роҷеъ ба мақоми дабирон дар Эрони қабл аз ислом менависад: «Дар давраи Сосониён табақаи дабирон аз табақаи мумтоз ва аз арқони мамлакат ба шумор мерафтанд» (10, 101).

Забехулло Сафо низ дар робита ба ин мавзӯ таъкид мекунад, ки замони Сосониён дар ташаккули насри форсӣ ҷойгоҳи хоссеро соҳиб мебошад (12, I, 43). Ҳусайн Хатибӣ аз нигоҳи назарӣ насри даврони Сосониёро дорои ду хусусият, яъне доштани «эҷоз» ва «итноб» донистааст (14, 80). Агар кулли пажӯҳишоти аҳли назарро дар робита ба ин мавзӯ аз назар гузаронем, боз ҳам маълум мешавад, ки дар замони салтанатдории давлати абаркудрати Сосониён номанигорӣ аз муҳимтарин ҷирфаҳо буда, дабирон аз табакоти хосси ҷомеа ба шумор мерафтаанд. Хоразмӣ дабирони давлати сосониёро ба ҳафт даста тақсим намудааст, ки ин гуруҳбандӣ бо назардошти самту тамоили фаъолияти дабирон сурат гирифтааст. Ҷунончи:

1. Дабири аҳкоми ҳуқуқӣ ва додгустарӣ;
2. Дабири молиёт ва даромади кишвар;
3. Дабири даромади вижаи подшоҳ;
4. Дабири хизона;
5. Дабири истабли шоҳӣ;
6. Дабири умури оташкадаҳо;
7. Дабири авқофу умури хайрия (15, 79).

Равшан аст, ки дар даврони салтанатдории Сосониён нависандагӣ ва умури давлатдорӣ дар иртибот ба дабирӣ хеле хуб ба роҳ монда шуда, дабирон соҳиби эҳтирому ҷойгоҳи намоёне будаанд. Ҷаҳишӣ дар аҳамияти шуғли дабирӣ дар Эрони сосонӣ навиштааст, ки подшоҳон ба котибони худ фармон медоданд, то нависандагони ҷавонеро, ки тарбият меёфтанд, истеъдоди онҳоро бисанҷанд... Подшоҳон котибон ва дабиронро бар дигарон муқаддам медоштанд. Онон ба аҳамияти ҳунари нависандагӣ пай бурда буданд ва аҳли қаламро бар худ наздик месохтанду меғуфтанд, ки низоми умури камоли мамлакат ва равнақи подшоҳ ба эшон аст (3, 30-31). Бояд илова кард, ки як қисми навиштаҳои таърихиву адабӣ низ маҳз ба туфайли дабирон аз ин аҳд ба ёдгӯр мондааст, ки дар сарчашмаҳои баъдӣ оварда шудаанд. Аммо як амри мусаллам ин аст, ки номаҳои ин даврон ба таври комил дастрас нагардидаанд, аз ҳамин ҷиҳат дар бораи сабку мухтасоти онҳо наметавон ба таври васеъ изҳори назар кард. Номгӯи номаҳои замони паҳлавиро Масъудӣ ва Ҷаҳишӣ дар китобҳои худ овардаанд (3, 19-27). Дар сарчашмаҳои таърихиву адабӣ низ баъзе аз номаҳои даврони паҳлавӣ зикр гардидааст, ки тавассути нависандагон ва муаррихон ёдоварӣ шудааст (15).

Баъди фурупошии давлати Сосониён дар адабиёти арабизабони форсу тоҷик марҳилаи набе боз шуд. Вале бо вучуди ин, мардумони Эронзамин осори хешро нигоҳ доштанд. Агарчӣ дар аввали қарнҳои нахустӣ ислом мардумони Эронзамин ба гаравидан ба дини ислом майл карда, ба таълифи рисолаҳои динӣ пардохтанд, вале тадриҷан, дар авохирӣ ҳилофати Умавиён ва оғози давраи Аббосиён рӯй овардани намояндагони аҳли илм ба осори ниёкони хеш дар манобеи таърихӣ ба назар мерасад.

Дар баробари футухоти пай дар пай, инчунин улуми бегона ба улуми исломӣ роҳ меёфт. Аглаби илмҳои ҷаҳонӣ, ба монанди юнонӣ, ҳиндӣ ва эронӣ ба адабиёти ондавраи араб интиқол дода шуд. Табиист, ки ин бо ду роҳ сурат мегирифт:

1. Ворид кардани арзишҳои адабу фарҳанги тоисломӣ ба матну батни тамаддуни нави исломӣ;

2. Бо воситаи тарҷума, ки ин интиқоли улум дар асри Умавиён, голибан бо кӯшиши мардумони эронитабор сурат гирифт.

Бисёре аз дабирон ва мушовирони ҳукумати Умавиён мардумони ғайриараб буданд. Ҷарчанд ин падида ҷолиби тавачҷӯҳ аст, ки арабҳо танҳо ба қорҳои сиёсӣ мепардохтанд ва ҳисобу шугли дабирро наменпазируфтанд. Аз ин ҷиҳат дар замони Умавиён котибон ва муҳосибонро мардумони дигар миллатҳо ташкил медоданд (4, 699). Аммо бояд донист, ки бартарияти аҷамиён ба аъроб танҳо ба хоҳири эътиқоди араб набуд, ки онҳо ба шугли дабирӣ кам тавачҷӯҳ мекарданд, балки Ибни Халдун мегӯяд: «Мардуми араб аз ҳама миллату қавмҳои дигар аз санъатҳо дуртар буданд» (8, 506).

Бино ба таҳқиқи Н.Зоҳидов, бар асари истилои араб се рӯкни муҳими тамаддуни эронӣ, яъне дин, забон ва хат тағйир пазируфтанд, қисмате аз мероси маънавий ва обидаҳои фарҳангии тоисломӣ набуд гаштанд. Вале бо вучуди ин халқҳои Эронзамин хувияти миллӣ ва асолати фарҳангии хешро хифз карданд, зеро омилҳои мавҷуд буданд, ки заминаҳои пайдорӣ ва идомаи суннатҳои адабу фарҳанг, аз ҷумла хунари нарнависии тоисломиро дар муҳити ислом фароҳам оварданд. Омилҳои пайдории фарҳанги эрониро Н. Зоҳидов «ҳастии забони форсӣ ва лаҳҷаву гуишҳои маҳаллӣ», «фаъолияти пайравони кешу мазҳабҳои маҳаллӣ», «эҳсоси ватанпарастиву эронгарой ва рӯҳияи истиқлолҳои мардуми Эронзамин, хосатан намояндагони илму адаби он» ва «борварии андешаи сиёсӣ ва ғаномандии таҷрибаи кишвардорӣ халқҳои эронӣ», яъне «низомии девонсолорӣ» медонанд (6, 14-17).

Дар ин миён суоле пайдо мешавад: арабҳо чӣ зарурат пеш омад, ки аз намояндагони илму адаби эронӣ, яъне аз асосгузрон ва барподорандагони «низомии девонсолорӣ» ёрӣ ҷӯянд, то бад-ин васила фарҳангу маданияти кишвардорӣ эшон бар тамаддуни тозатаъсис ва хилофати навбунёди исломӣ таъсиргузор бошад?

Дар замони хилофати Расули ақрам ва Абӯбакр чун худуди давлати тозатаъсиси арабҳо тавсеа надошт ва оидоти он ҳам афзун набуд, зарурате барои забту сабти он ба миён намеомад. Дар давраи хилофати Умар, ки сарҳади хилофат густариш пайдо карда, ғаниматҳои зиёди ҷангӣ пас аз ҳар футӯҳи тоза вориди байтулмол мегашт ва зақоти хироч майли афзудан дошт, зарурати ҳисоби ҷамъ ва хирочи амвол пайдо шуд. Аз ин рӯ, зимомдорони давлат бо он ҳама эҳтиёткорӣ, ки муслмонони садри аввал доштанд, дар садад баромаданд, то он чиро намедонанд, аз дигарон биёмӯзанд ва онон барои ҳисобу китоби умуми молиёт ва сипоҳдорӣ, яъне таъсиси девонҳои махсус аз эронӣён кӯмак чустанд.

Ба ҳар ҳол нахустин девони расмӣ дар давраи халифаи дувум ба вучуд омад. Тибқи ривояти Ибни Халдун «Абӯхурайра молҳои зиёде аз Баҳрайн овард. Ба сабаби зиёд будани мол чӣ гуна масраф намудани онро халифа Умар пурсид. Сипас марде бо номи Хурмузон гуфт: Эронӣён барои амволи худ ва масрафи он дафтарҳои ба номи девондоранд ва дар он амвол ва ҳадяҳо сабт мекунанд. Халифа ин назарро писандид ва дастури таҳияи девонро фармон дод» (8, 303).

Таъсиси нахустин девони исломӣ агар ба замони хилофати Умар бо раҳнамоии Ҳурмузон (10, 88) рост омада бошад, афзудани теъдоди девонҳо маҳз дар аҳди Умавиён сурат пазируфтааст.

Аммо ин амр мусаллам аст, ки аз замони хилофати Умавиён то замони Аббосиён нависандагӣ ва номаҳои ихвонию сиёсии мавҷуда, ба ҳар ранге ки бошад, аз мавҷудияти наҳзати нависандагӣ дарак додаанд. Барои тасдиқи ин матлаб мо аз нависандагони Банӣ Умайя ёдрас мешавем, ки эшон дар нависандагӣ пешдастӣ дошта, аз ойини девону дабири бархурдор будаанд.

Фехристе, ки Чаҳшиёри дар китоби худ аз котибони хулафои умавӣ медиҳад, қобили таваҷҷӯҳ аст. Бисёре аз котибон аз маволи буданд. Мавло, ки шакли ҷамъаш маволи аст, дар садри ислом маънои «мусулмони ғайриараб»-ро ифода мекард. Таъкид ҷоиз аст, ки маволи дар аҳди Умавиён ва Аббосиён дар китобату нависандагӣ пешсаф буданд. Аз ҷумла: Абдурраҳмон ибни Дарроҷ мавло ва котиби Муовия ибни Суфён буд. Сарҷун ибни Мансури Румӣ навиштаҷоти Муовия ибни Суфёнро дар девони хироч бар ӯҳда дошт. Абу Зуайза мавло ва котиби Абдулмалик ибни Марвон буд. Солеҳ ибни Абдурраҳмон масъули девони хирочи Ироқ ва мутарҷими девонҳои шарқ дар давраи Ҳаҷҷоҷ аз маволи буд ва пеш аз он Зодон Фарруҳ масъули девони хироч буд. Равҳ ибни Занбоъ дигар аз нависандаи Абдулмалик ибни Марвон буд, ки ӯро чунин васф намудааст: «Равҳ ибни Занбоъ дар амонат шомӣ, дар хат ироқӣ, дар фикҳ ҳичозӣ ва дар навиштан форсӣ». Нуфайъ ибни Зуайб аз котибони Валид ибни Абдулмалик, Лайс ибни Абуруқия котиби девони расоили Сулаймон ибни Абдулмалик ва котиби девони хотами вай Нуайм ибни Салома буданд. Исмоил ибни Абуҳаким котиби Умар ибни Абдулазиз, Абулалои Солим сардори девони расоили Ҳишом ибни Абдулмалик буданд, Абдулҳамиди Котиб сардори девони расоилро дар замони Марвон ибни Муҳаммад бар ӯҳда дошт (3, 52-106).

Дар асри Умавиён, ки ташкилоти девонӣ густариш ёфт, навиштаҳо бар ду гуна буд: тарассул ва тасниф. Тарассул низ бар ду гуна буд: 1) рисолаҳои сиёсӣ, 2) рисолаҳои ихвонӣ (14, 259).

Бояд таъкид намуд, ки дар қарнҳои нахусти ислом насри арабӣ асосан бо фанни хитоба маҳдуд буд. Хитоба дар ин давра ривочи фаровоне дошт. Насри арабӣ дар оғоз эҷозу ихтисор буд. Бад-ин маънӣ, ки аъроб суханони кӯтоҳ ва балегро меписандиданду ғайри онро намепазируфтанд. Аз ин ҷиҳат меғуфтанд: «Беҳтарини сухан кӯтоҳ бошаду таъсирбахш». Китобат пас аз зуҳури ислом каму беш ривоч ёфт. Аммо эҷоз дар он риоя мешуд. Бино ба андешаи Ҳанно Фохурӣ расоил, дарвоқеъ, хутбаҳои мактуб буд, ки масъалаҳои ахлоқӣ ва ташвиқ ба умури динӣ оӣ аз ҳар гуна ороишҳои лафзӣ дар он меомад. Танҳо ҳадафи расоил баёни ғарази сиёсӣ ва динӣ дар кӯтоҳтарин сурат буд (14, 246). Гузашта аз ин девонҳоеро, ки дар замони Умавиён таъсис ёфтанд, метавон чунин тақсимбандӣ намуд:

1. **Девони хироч:** Ибни Халдун онро «Девон ул-аъмол ва-л-чибоёт» (Девони амалҳо ва ситониши андозҳо) ном бурдааст. Аз маълумоте, ки вай дар ин бора медиҳад, маълум мешавад, ки ин девон фарогири ду бахш будааст: 1) девони хироч, 2) девони ҷайш ва мӯътақид, ки кори ин девон аз вазифаҳои асосии кишвар маҳсуб мегардад (4, 302).

2. **Девони барид:** Тибқи ахбори Ҷурҷӣ Зайдон ин девон қабл аз ислом дар назди эронӣён ва румӣён маъмул будааст (4,185). Вазифаҳои девони баридро метавон чунин хулоса кард:

а) расонидани ахбори махфии халифа ба маъмурони олирутба;

- б) таҳияи гузориш аз авзои молии лашкар ва кишвар;
- в) таъмини амнияти роҳҳо ва амалиёти зиддичосусӣ.

3. **Девони хотам:** фармонҳо ва қарорҳои аз ҷониби халифа содиршуда дар ин девон сабту мӯҳргузори мегардиданд.

4. **Девони чайш:** Нахустин девоне буд, ки дар давраи халифаи дувум Умар таъсис ёфт. Баъди афзоиши шумораи лашкариён ва бархӯрди мусалмонҳо бо миллатҳои дигар ин девон густариш ёфт.

5. **Девони расоил:** Ҳамон девони иншо, ки дар давраи Муовия таъсис дода шуд.

Ба ҳар ҳол кори ин девонҳо ирсоли номаҳои халифа ба минтақаҳои гуногун ва сабти расоили воридотӣ барӯҳдаи он буд, ки бояд бо дастури халифа анҷом дода шавад. Бино ба навиштаи Ҷурҷӣ Зайдон дар ибтидо нависандагон фақат дар дафтари молӣ ва лашкари қор мекарданд. То поёни давраи хулафои рошидин шумораи котиб аз як ё ду беш набуд ва ба умури молию сипоҳӣ мерасид. Аммо дар давраи Умавиён девони иншо ва китобат ба панҷ шӯъба тақсим шуд аз ин қарор:

1. Дафтари муросилоти махсуси мукотиба бо подшоҳон, амирон устундорон;
2. Дафтари муросилоти махсуси умури молӣ ва расидагӣ ба ҳисоби он;
3. Дафтари муросилоти махсуси умури лашкари ва сабти асомӣ ва мумаййизоти сипоҳиён ва хазинаи артиш;
4. Дафтари муросилоти махсуси умури шаҳрбонӣ ва гузоришоти ҷараёни марбут ба муомилоту диёт ва ғайра;
5. Дафтари муросилоти махсуси умури қазои махсуси сабти аҳком ва шароити қарордодҳо ва ғайра (4, 195).

Ҳамин тариқ, халифаҳои Банӣ Умайя дар таъсис ва идораи девонҳо аз маволи ёрӣ чустанд. Чунонки дар Ироқ девонҳоро ба забони форсӣ, дар Шом ба забони румӣ ва дар Миср ба забони қибтӣ ва юнонӣ менавиштанд, дар замони Абдулмалик ибни Марвон девонҳо ба забони арабӣ тарҷума шуданд (14, 258-259). Дар ин давра, ки ба таъбири Ибни Халдун «Қавми араб аз хушунати бодиянишинӣ ба равнақи тамаддун ва аз содагию бесаводӣ ба маҳорати навиштан ноил шуданд ва дар миёни арабҳо ва маволии онон устодоне дар нависандагӣ зуҳур карданд» (8, 303) ва ин амал бо намояндагони ғайриараб, хоссатан мардумони эронитабор, сурат гирифт. Гузашта аз ин онҳо дар забони арабӣ чунон маҳорате пайдо карданд, ки дар балогату нависандагӣ нуфузи бештаре пайдо карданд ва насри арабиро дар масири тозае қарор доданд, ки Ҳанно Фоҳурӣ онро насри тафсилӣ номидааст (14, 259).

Нахустин касе, ки дар санъати насри тафсилӣ табаҳҳури том пайдо кард, Абулалои Солим ва шогирди ӯ Абдулҳамиди Котиб буд. Абдулҳамиди Котиб тавонист суннатҳои нависандагии эрониро ба насри арабӣ дохил кунад.

Перомуни ин қазия Абӯҳилоли Аскарӣ, чунин изҳори назар кардааст: “Абдулҳамиди Котиб амсилаи китобатро аз забони форсӣ истихроҷ кард ва ба забони арабӣ таҳвил дод, далели ин иддао он аст, ки тарочими хутаби фурс ва расоилашон ба тарзи хутаби араб ва расоили он аст. Фурс ҳам амсоле дорад, назирӣ амсоли араб аз лиҳози маъно ва сифа, ва чи басо лафзи форсӣ дар поре аз онҳо фасеҳтар аз лафзи арабӣ аст”. Илова бар ин мефармояд, ки: “Касе ки тартиби маонӣ ва истеъмоли алфозро ба вучӯҳи мухталиф дар забоне аз забонҳо шинохт ва сипас забони дигар омӯхт, метавонад дар таркиби калом қоидаҳои якero дар дигаре ба қор барад, чунонки Абдулҳамиди Котиб услуби китобати худро аз порсӣ истихроҷ намуда, дар арабӣ ба қор бурд, ки пас аз ӯ пайравони зиёде ёфт” (2,51).

Зимни таҳқиқи осори Абдулҳамиди Котиб, хоссатан дар “Рисола ила-л-кутуб”, “Нома дар мавриди фатҳ”, “Дар васфи бародарӣ”, “андарзномаҳо”, “нома дар васфи сайд” ва “Номаи Абдулҳамиди Котиб аз сӯи Марвон ибни Муҳаммад ба писар ва валиаҳди ӯ-Абдуллоҳ” доир ба сарчашмаи эронии равиши нигориши нависанда таъкид мекунад. Аз ҷумла, ба татвили номаҳо ва тафсил дар баёни матолиби ӯ, бо мӯқаддима оғоз намудани рисолаҳо ва истифодабарии таҳмидотро дар расоили Абдулҳамид ва нависандагони баъдина мушоҳида кардан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, девону девондорӣ дар хилофати араб аз фарҳанги форсӣ интиқол ёфта, дар аксари умури девону дабирии хилофат форсизабонон иштиғол доштаанд. Аммо, дар хилофати араб девону девондорӣ бо василаи фарҳанги давлатдорӣ форсҳо роиҷ гардида бошад ҳам, шеърӯ шоирӣ дар замони чоҳилият раванк доштааст. Аксари муҳаққиқон ба он андеша ҳастанд, ки шеърӯ шоирӣ дар қаламрави араб бештар шӯҳрат дошта бошад ҳам, мардуми он ҷо ба наср кам тавачҷӯҳ меодаанд. Рочеъ ба ин қазия Муҳаммади Муҳаммадӣ хулосаи ақоиди бештари муҳаққиқонро оварда, ки аксари эшон мӯътақид бар он будаанд: «Аъроб ба таври умум аз неъматӣ савод камбаҳра будаанд, босаводони эшон ангуштшумор ва кори нависандагӣ дар байни эшон бераванк будааст» (10, 320). Гузашта аз ин Аҳмад Амин адаби порсиро бештар аз арабӣ медонад ва чунин менависад: «Шояд шумо ҳам монанди ман мӯътақид бошед, ки адаби порсӣ адаби арабро ба ранги худ дароварда, сурати навине ба он бахшид» (1, 123).

Дар оғози даврони Банӣ Умайя чанд нафар нависандагон ва котибон дар сарчашмаҳо зикр шудаанд. Яке аз онҳо Кумайт ибни Зайди Асадӣ ва дигаре Тириммоҳ ибни Ҳаким мебошанд, ки ин ду дар асл шоир буда, китобат ва нависандагиро аз Рувият ибни Аъҷоҷ, ки муддате дар Эрон мезиста, биомӯхтаанд. Чунин ба назар мерасад, ки эшон дар пайгири аз ӯ бисёре аз вожаҳои форсиро дар ашъори худ ба кор бурдаанд. Агар ба номаҳои эшон назар афканем, мебинем, ки бо тақлид аз ойини дабирии давлати Сосонӣ дар ин қаламрав низ то андозае кӯшиш ба номанигорӣ шудааст. Аммо наметавон ин давронро барои ташаккул ва густариши жанри тарассул ва номанигорӣ муассир донист. Зеро дар ин даврон номанигорӣ ба як қонуниятӣ хос надаромада, балки бо пайравӣ аз дабирии Сосониён аз ҷониби нависандагони мазкур навишторе боқӣ мондааст. Аз ҷониби дигар ашхоси мазкур ба шугли дабирӣ пайваста иштиғол надошта, балки бо тақозои вазъияти замон ба ин хирфа рӯй овардаанд. Аз ин рӯ, наметавон замони густариш ва пешрафти жанри тарассулро бар ҳамин замон марбут донист.

Каме баъдтар, дар замони халифаи Умавӣ Ҳишом ибни Абдулмалик (724-743) котиби девони ӯ бо номи Абулалои Солим ва писаронаш Ҷабала ва Абдуллоҳ зухур карданд. Абулалои Солим ба ҳайси сарвари котибони дарбори халифа Ҳишом дар рушди номанигорӣ араб саҳми бориз гузошт. Бесабаб нест, ки Ибни Надим дар «ал-Фехрист» ӯро аз фасеҳтарин ва балеғтарин нависандагони замон дониста, маҷмӯи рисолаҳояшро дар ҳудуди сад варақ муайян кардааст. Абулалои Солим аз ҷумлаи чунин бузургон, мутарҷим ва устои Абдулҳамиди Котиб мебошад. Оид ба фаъолияти ин нависанда профессор Низомиддин Зоҳидов изҳори назар намудаанд, ки ниёз ба тақрори он нест (6, 30-45). Аҳамияти номаҳои Абулалои Солим ва ба таври умум фаъолияти дабирии ӯ дар он аст, ки ин котиби номдори халифа-Ҳишом роҳро барои шогирдаш-Абдулҳамиди Котиб ва фанни номанигорӣ араб ҳамвор намуд.

Ҳамин тариқ, дар фарҷом метавон ба таври мушаххас чунин хулосабарорӣ кард:

- Хунари нависандагӣ дар замони хилофати Умавиён мархалаҳои рушду тақомулро сайр намуда, бо намояндагони мардумони эронитабор сурат гирифт;

- Намояндагони эронӣ бо эҳё кардани суннатҳои номанигорӣ ва девонсолорӣ ба тақлид аз адабиёти тоисломии эронӣ, дар насри арабизабони қарнҳои нахустии ислом, хосса даврони Банӣ Умайя кӯшиш ба харҷ доданд;

- Дар замони хилофати Умавиён, хосса тан, ҳукумати халифа Ҳишом номанигорӣ пешрафт дошта, дар ин давра фаъолияти дабири соҳибтаҷриба Абулалои Солим боиси пайдоиши жанри тарассул дар насри араб ва вусъати номанигорӣ дар адабиёти аҳди Умавиён гардидааст ва роҳро барои ибтикороти Абдулҳамиди Қотиб дар жанри тарассул ҳамвор кардааст;

- Номанигорӣ то замони Абдулҳамид ба қолаби муайяни илмӣ надаромада ва чун жанри мустақил шинохта нашуда буд. Бешак, хидмати Абдулҳамиди Қотиб дар насри арабӣ, пеш аз ҳама, он буд, ки ӯ нахустин маротиба бо услуби нав дар насри арабӣ роҳи навро боз намуд.

Список использованной литературы:

1. Аҳмад, Амин. *Ҷаҳр ал-ислом (Рассвет ислама)*. / Амин, Аҳмад. – Каира: Дор ал-кутуб ал-арабийя, 1969. – 334 с.
2. Аскарӣ, Абӯҳилол. *Ас-синоатин (Книга о двух литературных искусствах)* / Абӯҳилол, Аскарӣ. – Египет, 1952. – 528 с.
3. *Джаҳишияри, Муҳаммад ибн Абдус. аль-Вузара вал-куттаб (Книга о визирях и писцах)*. Перевод Абул Фазла Таботабои / Муҳаммад ибн Абдус, Джаҳишияри. – Тегеран, 1348. – 439 с.
4. Зайдон, Джурдж. *Таърихи тамаддуни ислом (История цивилизации ислама)* / Джурдж, Зайдон – Тегеран: Публикаци Амира Кабира, 1372. – 1108 с.
5. Заиров, Халимдҷон. *Произведения, связанные с искусством дабирства, в доисламском периоде* / Халимдҷон, Заиров // *Вестник ТГУПБП. -Худжанд, 2012. -С. 194-205.*
6. Зоҳидов, Н. *Арабоязычная проза персидско-таджикской литературы в VIII-IX веках*. / Н. Зоҳидов. – Худжанд: Нури маърифат, 2004. – 402 с.
7. Ибни Муқоффаъ, Абдуллоҳ. *Осори Ибни Муқоффаъ (Произведение Ибни Муқоффаъ)*. – Бейрут: 1989. – 344 с.
8. Ибн Халдун. *Введение Ибн Халдуна* / Ибн Халдун – Бейрут: Дор ал-фикр ал-арабийя, 2001. – 851 с.
9. Кристенсен Артур. *Эрон дар замони Сосониён (Иранцы в эпоху Сасанидов)*. / Артур, Кристенсен. – Тегеран, 1384. – 712 с.
10. Муҳаммадӣ, Муҳаммад. *Фарҳанги эронӣ пеш аз ислом ва осори он дар тамаддуни исломӣ ва адабиёти арабӣ*. / Муҳаммад, Муҳаммадӣ. – Тегеран: Публикаци Тус, 1385. – 384 с.
11. Нарзикул, Мисбоҳиддин. *Таърих ва назарияи номанигорӣ (История и теория эпистолярного жанра)*. / Мисбоҳиддин, Нарзикул. – Душанбе: Сино, 2009. – 140 с.
12. Сафо, Забехулло. *Таърихи адабиёти Эрон (История иранской литературы)*. / Забехулло, Сафо Ҷ.1- Тегеран, 1374
13. Фахури, Ханно. *Таърихи адабиёти забони араби (История арабской литературы)*. Перевод Абдулмуҳаммад Ояти/ Ханно Фахури. – Тегеран: Тус, 1361 – 839 с.
14. Хатибӣ, Ҳусайн. *Фанни наср дар адаби порсӣ (Проза в персидской литературе)*. / Ҳусайн, Хатибӣ – Тегеран: Заввор, 1365. – 637 с.

-
15. Хоразмӣ, Муҳаммад ибни Аҳмад. Мафотеҳу-л-улум (Ключи науки) / Муҳаммад ибни Аҳмад, Хоразмӣ. Исследование. Ибрахим Абёри. – Бейрут: Дор ал-қутуб ал-арабиййа, 1989. – 284 с.

Reference Literature:

1. Amad, Amin. *Fajr al-islom (The Dawn of Islam)* / Amin, Amad. - Cairo: Dor al-Kutub al-Arabiyya, 1969. - 334 pp.
2. Askari, Abuhilol. *As-Sinoatayn (The Book of two Literary Arts)*. / Abuhilol, Askari. - Egypt, 1952. - 528 pp.
3. Jakhshiyari, Muhammad ibn Abdus. *al-Wuzarah val-kuttab (The Book about Vesirs and Scribes)*. Translated by Abul Fazl Tabababoi / Muhammad ibn Abdus, Jakhshiyari. - Tehran 1348. - 439 pp.
4. Zaydon, Jurj. *Ta`rihi tamadduni islom (The History of Islamic civilization)* / Jurj, Zaydon - Tehran: Great Amir publishing-house, 1372. - 1108 pp.
5. Zairov, Halimjon. *Literary Productions Related to the Art of Dabirship Referring to the Pre-Islamic Period* / Halimjon, Zairov // *Bulletin of the TSULBP*. - Khujand, 2012. - pp. 194 – 205.
6. Zahidov, N. *Persian-Tajik Literature Written in Arabic Referring to the VIII-th – the IX-th Centuries*. – Khujand: Light of Enlightenment, 2004. – 402 pp.
7. Ibn Muqaffa, Abdulloh. *Ibn Muqaffa`s Literary Productions*. - Beirut: 1989. - 344 pp.
8. Ibn Khaldun. *Introduction by Ibn Khaldun*. / Ibn Khaldun - Beirut: Dor al-fiqr al-arabiyya, 2001. - 851 pp
9. Christensen Arthur. *Iranians in the Sassanids` Epoch* / Arthur, Christensen. - Tehran, 1384. – 712 pp.
10. Muhammadi, Muhammad. *Farhangi eron pesh az Islom va osori on dar tamadduni islomi va adabiyoti arabi*. / Muhammadi, Muhammad. - Tehran: Tus, 1385. - 384 pp.
11. Narzikul, Misbohiddin. *Ta`rikh wa nazariayi nomanigori (History and Theory of the Epistolary Genre)* / Misbohiddin, Narzikul. –Dushanbe: Sino, 2009. - 140 pp.
12. Safo, Zabehullo. *Ta`rikhi adabiyoti Iran (History of Iranian Literature)* / Zabehullo, Safo -V. 1. - Tehran, 1374.
13. Fakhuri, Hanno. *Ta`rikhi adabiyoti zaboni arabi (History of Arabic Literature)*. Translated by Abdulmuhammad Oyati / Hanno Fakhuri. - Tehran: Tus, 1361 - 839 pp.
14. Khatibi, Husayn. *Fanni Nasr dar Adabi Porsi (Prose in the Persian Literature)*. / Husayn, Khatibi - Tehran: Zavvor, 1365. - 637 pp.
15. Khorazmi, Muhammad ibni Ahmad. *Mafotehu-l-ulum (Keys of science)* / Muhammad ibni Ahmad, Khorazmi. *Exploration*. Ibrahim Abery. - Beirut: Dor al-Qutub al-Arabiyya, 1989. - 284 pp.